

غنی‌سازی دروس معارف اسلامی با استفاده از مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر و تأثیر آن بر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهبر دانشجویان

مقاله پژوهشی
اصیل
Original
Article

بهرروز شورچه،^۱ رحیم مرادی^۲

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر، غنی‌سازی دروس معارف اسلامی با استفاده از مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر و تأثیر آن بر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهبر دانشجویان علوم پزشکی اسدآباد (مطالعه موردی: درس فرهنگ و تمدن اسلامی) بود. **روش:** روش پژوهش، نیمه‌آزمایشی از نوع پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه گواه بود. جامعه آماری پژوهش را کلیه دانشجویان کارشناسی دانشگاه علوم پزشکی اسدآباد در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۴۰۲ تشکیل دادند. از بین جامعه آماری، ۹۰ نفر از دانشجویان کارشناسی که درس فرهنگ و تمدن اسلامی را در نیمسال اول سال تحصیلی اخذ کرده بودند، با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس به عنوان حجم نمونه انتخاب و سپس نمونه‌منتخب به صورت تصادفی در قالب گروه‌های آزمایشی و کنترل (هر گروه ۴۵ نفر) قرار گرفتند. مشارکت‌کنندگان گروه آزمایش به مدت یک ترم تحصیلی از رویکرد یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر و گروه کنترل از روش متداول بهره‌مند شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌های رضایت از تحصیل لنت و همکاران (۲۰۰۷) و فیشر، کینگ و تاگو (۲۰۰۱) بود. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، از شاخصهای آماری توصیفی (میانگین و انحراف استاندارد) و آمار استنباطی (تحلیل کوواریانس چند متغیری) استفاده شد. **یافته‌ها:** تفاوت معناداری بین گروه آزمایش و کنترل در متغیر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهبر وجود دارد. **نتیجه‌گیری:** بر اساس یافته‌های پژوهش، غنی‌سازی درس فرهنگ و تمدن اسلامی با استفاده از مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر، باعث افزایش رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهبر دانشجویان علوم پزشکی می‌شود.

واژگان کلیدی: غنی‌سازی، یادگیری تلفیقی، مدل انعطاف‌پذیر، رضایت تحصیلی، یادگیری خودراهبر، دانشجویان علوم پزشکی، درس فرهنگ و تمدن اسلامی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۲

۱. دکترای تخصصی تاریخ و تمدن ملل اسلامی، استادیار معارف اسلامی، دانشکده علوم پزشکی اسدآباد. اسدآباد، ایران. Shourcheh61@gmail.com

۲. دکترای تخصصی تکنولوژی آموزشی، استادیار گروه علوم تربیتی دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک. اراک، ایران (نویسنده مسئول). نشانی: اراک؛ دانشکده علوم انسانی، گروه علوم تربیتی. تلفن: ۰۹۱۲۹۱۵۴۰۹۱ / rahimnor08@gmail.com

الف) مقدمه

با توجه به افزایش روزافزون اطلاعات در عصر حاضر و تکوین الگوهای آموزشی و تحول در مفهوم یادگیری، به خصوص در دروس معارف اسلامی، تغییر رویکرد آموزش از شیوه‌های حضوری و کاملاً مجازی به رویکرد تلفیقی، اهمیت بسیاری یافته است. این در حالی است که با شیوع ویروس کرونا در جهان، بسیاری از کشورها سیاست تعطیلی فعالیتهای حضوری تمام مقاطع تحصیلی را پیش گرفتند و به روشهای آموزشی در بستر فناوریهای نوین رو آوردند. (برناکی و همکاران، ۲۰۲۰)

می‌توان گفت که یکی از حساس‌ترین و خطرناک‌ترین دروسی که در دانشگاهها تدریس می‌شود، درس عمومی معارف اسلامی است. با اینکه این درس، عمومی تلقی می‌شود و ارتباط خیلی محکمی با دروس و دانش تخصصی ندارد، اما به دلیل اشاعه معارف ناب اسلام، همیشه به عنوان یک درس مهم به شمار آمده است. در واقع؛ فلسفه گنجاندن دروس معارف اسلامی، کمک به دانشگاهها در مأموریت اساسی آنها؛ یعنی انسان‌سازی و نقش مهمی است که در تعلیم و تربیت دانشجویان ایفا می‌کنند (امینی و همکاران، ۱۳۹۲). از این رو، یکی از اهداف نظام آموزش عالی ایران، تربیت اخلاقی و آموزش زیست دیندارانه به دانشجویان است. بر همین اساس، را گذراندن دروس مبتنی بر آموزه‌های دینی را به عنوان بخشی از آموزشهای عمومی برای همه دانشجویان قرار داده‌اند تا از این رهگذر، با تکیه بر تعالیم دینی، به پرورش جنبه‌های اخلاقی، معنوی و روحانی دانشجویان یاری رسانند. (یوسفی لویه، ۱۳۸۶)

هم اکنون در نظام آموزش عالی ایران، گروه معارف دانشگاهها جزء گسترده‌ترین گروه‌های درسی است که مسئولیت آموزش و انتقال معارف دینی به دانشجویان را بر عهده دارد و تمام دانشجویان ملزم به گذراندن دروس این گروه‌اند (غلامی و شمسی، ۱۳۹۸). از این رو، می‌توان گفت برنامه‌های درسی گروه معارف دانشگاه، از مهم‌ترین فرصتها در جهت انتقال معارف دینی به دانشجویان و اسلامی کردن دانشگاههاست. به همین دلیل، توجه به مسائل و نیازهای دانشجویان در دروس معارف اسلامی و ارائه اهداف مطلوب، یکی از نیازهای اساسی است. بر این اساس، در گرایشهای پنج‌گانه دروس معارف اسلامی، یک سیر تحول کمی و کیفی در اهداف، محتوا، روش تدریس و روشهای مختلف ارزشیابی وجود داشته است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۷). از طرف دیگر، مؤثرترین روشها برای افزایش سطح کیفی آموزش و مدیریت کلاس، رویکردهایی‌اند که علاقه دانشجویان را جلب و در فراگیران

غنی‌سازی دروس معارف اسلامی با استفاده از مدل یادگیری ... ♦ ۱۴۷

ایجاد انگیزه کنند؛ زیرا بسیاری امروزه بر این باورند که دیگر با روشهای سنتی آموزش نمی‌توان افراد را به سوی یک تحول پیچیده و پیشرفته سوق داد. همچنین برخی از یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهند که دروس معارف اسلامی با مشکلات و موانع جدی همچون استفاده از روشهای تدریس ناکارآمد مواجه‌اند. برای مثال، لیاقت‌دار و همکاران (۱۳۷۸) در تحقیق خود نشان دادند که میزان رضایت دانشجویان از محتوای کتب معارف اسلامی، کمتر از حد متوسط است. یافته‌های تحقیق یوسفی لویه (۱۳۸۰) نیز نشان داد که دروس یادشده با موانع و مشکلات جدی، همچون ضعف علمی و رفتاری اساتید، محتوای نامناسب کتب و استفاده از روشهای تدریس ناکارآمد مواجه‌اند.

بنابر این، مؤثرترین روشها برای افزایش سطح کیفی آموزش و مدیریت کلاس، به خصوص در دروس معارف اسلامی، رویکردهای متناسب با سبکهای یادگیری دانشجویان می‌باشند؛ زیرا باعث جلب توجه و ایجاد علاقه در آنها می‌شوند. یکی از این رویکردها، استفاده از یادگیری تلفیقی و تلفیق هدفمند فناوری‌ها در برنامه درسی است. در این رویکرد، هدف از کسب دانش، توانمندی‌ها، مهارت و درک شیوه‌های فعالیتهای شناختی با موضوع یادگیری، رشد توانایی‌های خلاقانه بر مبنای استفاده پیچیده و نظام‌مند از فناوری‌های پداگوژیکی نوآورانه و سنتی و فناوری اطلاعات به منظور بهبود کیفیت آموزش است (پولهن و همکاران،^۱ ۲۰۲۱). استفاده از فناوری در فرایند یادگیری تلفیقی، میزان رضایت تحصیلی از دوره را افزایش می‌دهد. (میشرا و همکاران،^۲ ۲۰۲۰؛ بیزامیت و همکاران،^۳ ۲۰۲۲)

یادگیری تلفیقی، با عنوان یادگیری ترکیبی یا آمیخته نیز نامیده می‌شود و به طور کلی، تعاریف متعددی از این اصطلاح وجود دارد (استاهل،^۴ ۲۰۲۱). در واقع؛ یادگیری تلفیقی، از فناوری اطلاعات و ارتباطات برای ترکیب روشهای تدریس سنتی با استفاده از روشهای یادگیری از راه دور همزمان و غیر همزمان استفاده می‌کند (مودلی^۵ و همکاران، ۲۰۲۱). این نوع یادگیری، هم در زمینه آموزشهای صنعتی و سازمانی و هم در زمینه آموزش و پرورش به سرعت در حال رشد است و بیشتر مؤسسات آموزشی و سازمانها برای ارائه خدمات بهتر به فراگیران، از رویکرد یادگیری تلفیقی استفاده می‌کنند. (آمندونی^۶ و همکاران، ۲۰۲۱)

-
1. Polhun, Kramarenko, Maloivan & Tomilina
 2. Mishra, Gupta & Shree
 3. Bizami, Tasir & Kew
 4. Stahl
 5. Modelli de Andrade
 6. Amenduni

سریارونراسمی و همکاران^۱ (۲۰۱۵) نشان دادند که استفاده از رویکرد یادگیری تلفیقی برای بهبود نتایج یادگیری فراگیران مؤثر بوده و باعث افزایش توانایی‌های شناختی، یادگیری خودراهبری و مهارت‌های ارتباطی دانشجویان می‌شود. به عبارت دیگر؛ یادگیرنده خودراهبر تمایل دارد به طور فعال در فرایندهای یادگیری مانند کسب اطلاعات، برنامه‌ریزی و ارزیابی فعالیت‌های یادگیری شرکت کند. راهبردهای یادگیری فعال می‌تواند مشارکت دانش‌آموزان را افزایش داده، فرایند یادگیری و عملکرد را بهبود بخشد (فریمن و همکاران، ۲۰۱۴^۲؛ یلماز، ۲۰۱۶^۳). در واقع؛ یادگیرندگان خودراهبر، فعالانه در فرایند یادگیری شرکت می‌کنند و می‌توانند راهبردهای یادگیری مناسب را با توجه به محیط یادگیری اتخاذ کنند. محیط یادگیری غنی از فناوری می‌تواند فرصت‌ها و توانایی‌های زیادی را برای دانش‌آموزان فراهم کند تا در یادگیری خود هدایت شوند. (فاهنو و میشرا، ۲۰۱۳^۴)

از طرفی، یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد علاقه متخصصان تعلیم و تربیت، رضایت تحصیلی است که به ارزیابی ذهنی کل تجربه آموزشی اشاره دارد و به عنوان یک حالت روان‌شناختی تعریف می‌شود که نتیجه تأیید یا عدم انتظار فراگیران درباره واقعیت علمی آنهاست (لنت و همکاران، ۲۰۰۷^۵)؛ هو و همکاران، ۲۰۲۱^۶. در واقع؛ رضایت تحصیلی به عنوان جزیی از رضایت از زندگی فرد است که شامل بخشی از دیدگاهش درباره ادراک شخصی او از محیط تحصیلی است (ورسینگ و فرناندو، ۲۰۱۸^۷). به عبارت دیگر؛ رضایت تحصیلی، حالت خشنودی یا هیجان مثبتی که در نتیجه دستاوردهای تحصیلی یک نفر ایجاد می‌شود، تعریف شده است. (لنت و همکاران، ۲۰۱۱^۸)

از این رو، مدارس و مراکز آموزش عالی باید عوامل مؤثر بر رضایت تحصیلی فراگیران را شناسایی و سپس روی مهم‌ترین عناصر تمرکز داشته باشند (هاوریل و همکاران، ۲۰۲۱^۹). پژوهش‌های زیادی به پیش‌بینی عوامل مؤثر بر رضایت تحصیلی پرداخته‌اند. یکی از این عوامل، استفاده از رویکردهای نوین در تدریس، از جمله فناوری‌های نوین و رویکرد تلفیقی است. برای مثال، ویلکینس و بالاکریشنن^{۱۰} (۲۰۱۳) استفاده مؤثر از فناوری را عامل تعیین‌گر

-
1. Sriarunrasmee, Techataweewan & Mebusaya
 2. Freeman, Eddy, McDonough, Smith, Okoroafor, Jordt & Wenderoth
 3. Yilmaz
 4. Fahnoe & Mishra
 5. Lent, Singley, Sheu, Schmidt & Schmidt
 6. Ho, Cheong & Weldon
 7. Weerasinghe & Fernando
 8. Lent, Lopez, Sheu & Lopez Jr
 9. Haverila, Haverila, McLaughlin & Arora
 10. Wilkins & Balakrishnan

اصلی رضایت تحصیلی در فراگیران مشخص کردند. همچنین پوسکا و همکاران^۱ (۲۰۲۱) نشان دادند که استفاده از فناوری‌های یادگیری الکترونیکی در رضایت تحصیلی فراگیران تأثیر مثبتی دارد.

این در حالی است که پژوهشهای زقیری و آل‌سرهان^۲ (۲۰۲۱)، پریفیتی^۳ (۲۰۲۲)، آیدا^۴ (۲۰۱۹)، کوبانلو^۵ (۲۰۱۸)، نورتویگ^۶ (۲۰۱۸)، قادریفرش^۷ (۲۰۱۸) و بولیگر و همکاران^۸ (۲۰۱۱) به این نکته اشاره کرده‌اند که استفاده از یادگیری تلفیقی، تأثیر مثبت و معنادار بر رضایت تحصیلی فراگیران دارد؛ زیرا ترکیب تعامل چهره‌به‌چهره و مبتنی بر فناوری می‌تواند پدافروزی را بهبود و دسترسی به اطلاعات را آسان‌تر کند. از طرفی، این رویکرد می‌تواند تجارب یادگیری مشارکتی و مستقل را سهولت بخشد و اجتماعی کاوشگر و پلتفرم گفتگوی تعاملی و آزاد را فراهم سازد. هدف یادگیری تلفیقی، ایجاد تعادل مناسب بین روشهای چهره‌به‌چهره و برخط است که در آن، فراگیران را از یک گیرنده محض اطلاعات و منفعل، به فراگیری فعال که دانش خودش را می‌سازد، تبدیل می‌کند. (رفیولا و همکاران،^۹ ۲۰۲۰)

یافته‌های امینی و همکاران (۱۳۹۲) در «بررسی دیدگاه دانشجویان درباره موانع اثربخشی درسهای معارف اسلامی در دانشگاه آزاد اسلامی کاشان» نشان داد که وضعیت کلی اجرای برنامه‌های درسی معارف اسلامی در دانشگاه به نسبت در حد مطلوب است؛ ولی در عین حال، مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی، مانع اثربخشی و اثرگذاری لازم بر دانشجویان می‌شوند. فیروزی (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان «آسیب‌شناسی دروس و جایگاه استادان معارف اسلامی با توجه به دیدگاههای دانشجویان علوم پزشکی ارومیه در دوره‌های دکترای حرفه‌ای» انجام داد. یافته‌های این پژوهش، ضرورت بازخوانی جایگاه استادان معارف را برای حفظ نقش استادی در دانشگاه، به دو اعتبار آموزش و تربیت پژوهش‌محور نشان داد. در حوزه محتوا، توجه به هماهنگی عرضی و طولی میان دروس، لزوم بازخوانی عناوین و سرفصلها و داشتن خروجی قابل مشاهده و ارزیابی در میان‌مدت و ترتیب ارائه آنها در طول سنوات تحصیل است. در نهایت، یافته‌ها حاکی از ضرورت تدوین سند جامع تحول در

-
1. Puška, Puška, rr ag,, Maksimovčić & ss manovčić
 2. Zeqiri & Alserhan
 3. Prifti
 4. Aida
 5. eeeş Çobanoğuu
 6. Nortvig, Petersen & Balle
 7. Ghaderizefreh & Hoover
 8. Bolliger & Erichsen
 9. Rafiöla, Setyosari, Radjah & Ramli

دروس معارف است. حلیمی جلودار (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان «جستاری در میزان گرایش دانشجویان به دروس معارف اسلامی و عوامل مؤثر بر آن» انجام داد. نتایج نشان داد میانگین گرایش دانشجویان به دروس معارف اسلامی برابر با ۳۰۰۲ و در سطح متوسط است. بیشترین میزان، به جنبه احساسی و کمترین میزان، به جنبه شناختی گرایش دانشجویان اختصاص دارد. عملکرد اساتید معارف در نظر ۴۰۴ درصد از دانشجویان، در سطح قوی و کیفیت متون آموزشی معارف اسلامی در نظر ۴۸۳، در سطح متوسط ارزیابی شده است. یافته‌های ترک و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تأثیر یادگیری تلفیقی بر میزان یادگیری و انگیزش تحصیلی دانشجویان، فناوری آموزش و یادگیری» نشان داد یادگیری تلفیقی بر میزان یادگیری و انگیزش تحصیلی اثربخشی بیشتر دارد. بنابر این، روش یادگیری تلفیقی می‌تواند به عنوان یک روش نو و اثربخش در نظامهای آموزشی برای ارتقای یادگیری و انگیزش استفاده شود. یافته‌های پژوهش فرجی پاک و همکاران (۱۳۹۷) با عنوان «بررسی عوامل درون‌سازمانی مؤثر بر اثربخشی دروس گروه معارف اسلامی»، نشان داد دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول، گروه معارف اسلامی این واحد را در زمینه عوامل «چارچوب و محتوای برنامه درسی»، مطلوب (بالاتر از حد متوسط)، در زمینه «اجرای برنامه درسی»، مطلوب (در حد متوسط) و در زمینه عامل «مدیریت برنامه درسی»، نامطلوب (پایین‌تر از حد متوسط) و در مجموع، گروه معارف اسلامی این واحد را بر اساس «کل عوامل درون‌سازمانی»، نامطلوب ارزیابی کردند. قربانی و ابوالحسنی نیارکی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «الگوی مقایسه‌ای؛ راهکاری کارآمد برای تدریس دروس معارف اسلامی در دانشگاهها در ساحت تبیین و دفاع از آموزه‌های اسلامی» نشان دادند که طراحی و اجرای دروس معارف اسلامی، برآیند نگاهی تعالی یافته به دوگانه به هم پیوسته «تربیت و رشد ارزشهای اسلامی درون فردی» و «تلاش در ساختن و پردازش مدیریت کلان اسلامی» است. این آرمان، مبتنی بر استفاده از الگوهای خاص آموزشی با معیار کارآمدی است.

نتایج پژوهش سریارونراسمی و همکاران (۲۰۱۵) با عنوان «تأثیر یادگیری تلفیقی بر یادگیری خودراهبری و مهارتهای ارتباطی دانشجویان» نشان داد که فراگیران کلاس درس تلفیقی، نمرات بالاتری در یادگیری خودراهبری و مهارتهای ارتباطی نسبت به دانش‌آموزان کلاس عادی داشتند. یافته‌های پژوهش روچان و آدم (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «تأثیر محیط یادگیری تلفیقی بر مهارتهای یادگیری خودراهبر فراگیران» نشان داد که نمرات

خودراهبری گروه آزمایش با گروه کنترل، تفاوت معناداری دارد و در نتیجه، استفاده از آموزش تلفیقی نسبت به آموزش سنتی، در توسعه یادگیری خودراهبری مؤثرتر است. دانش‌آموزان گروه آزمایش خاطرنشان کردند که محیط یادگیری تلفیقی دارای محتوای غنی، دسترسی آسان، راهنمایی مؤثر و برانگیزاننده می‌باشد. لی و همکاران^۱ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «تأثیر تلفیقی بر دانش، مهارت و رضایت دانشجویان پرستاری»، با روش فراتحلیل نشان دادند که یادگیری ترکیبی به طور مؤثری باعث افزایش رضایت تحصیلی دانشجویان پرستاری شده است. بنابر این، یادگیری تلفیقی می‌تواند به عنوان یک روش آموزشی در آموزش پرستاری استفاده شود.

آدیندا و موهیب^۲ (۲۰۲۰) در پژوهش «رویکردهای آموزشی و طراحی آموزشی برای تقویت یادگیری خودراهبر فراگیران در محیط‌های آموزشی تلفیقی» نشان دادند که یادگیری خودراهبر فراگیران در دوره‌های یادگیری تلفیقی فراگیرمحور به طور قابل توجهی توسعه یافته است. علاوه بر این، نتایج نشان داد که دانشجویانی که سطح خودراهبری خود را بهبود بخشیده‌اند، حضور فعالی در فعالیتهای تعاملی برخط و تالارهای گفتگو داشتند. نتایج پژوهش ونیدی و همکاران^۳ (۲۰۲۰) با عنوان «تأثیر بستر یادگیری تلفیقی و مشارکت بر رضایت دانشجویان» نشان داد که رضایت دوره، از یادگیری تلفیقی تحت تأثیر درگیری عاطفی درک شده از پلتفرم یادگیری تلفیقی است. سودمندی درک شده، سهولت استفاده و تعامل به طور غیر مستقیم بر رضایت از دوره از طریق درگیری عاطفی تأثیر می‌گذارد. همچنین سودمندی درک شده تأثیر مستقیم بر درگیری شناختی و عاطفی فراگیران در یادگیری تلفیقی دارد.

خولیف و همکاران^۴ (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «اثر بخشی استفاده از مدل‌های یادگیری تلفیقی بر انگیزش تحصیلی فراگیران در آموزش حرفه‌ای انجام دادند. نتایج نشان داد که مدل یادگیری تلفیقی بر انگیزش تحصیلی دانش در آموزشهای حرفه‌ای تأثیر قابل توجهی دارد؛ زیرا سیستم و مدل یادگیری تلفیقی انعطاف پذیرتر است و فراگیران از اینترنت به عنوان منبع یادگیری و با هدف غنی‌سازی و یادگیری مکمل استفاده خواهند کرد. کلیمووا^۵ (۲۰۲۱) پژوهشی با عنوان «یادگیری تلفیقی به عنوان روشی مؤثر در آموزش زبان انگلیسی در مؤسسات آموزش عالی» انجام داد. نتایج پژوهش نشان داد که استفاده از یادگیری تلفیقی در

1. Li, He, Yuan, Chen & Sun
2. Adinda & Mohib
3. Wendy, Jiang & Tang

آموزش زبان انگلیسی روشی مؤثر است؛ زیرا دانشجویان از شرکت در جلسات حضوری و برخط رضایت کامل داشتند. کومار و همکاران^۱ (۲۰۲۱) پژوهشی با عنوان «ابزارها و شیوه‌های یادگیری تلفیقی: یک تحلیل جامع» انجام دادند. نتایج نشان داد که یادگیری تلفیقی برای آموزش در مدرسه و دانشگاه مفید است. مجموعه وسیعی از سیستم‌های آموزش برخط و الکترونیکی در دوران اخیر توسعه یافته است که می‌تواند در یادگیری تلفیقی برای بهبود توانایی‌های یادگیرنده استفاده شود. بوش و لابسچر^۲ (۲۰۲۲) پژوهشی با عنوان «ترویج یادگیری خودراهبر از طریق یادگیری تلفیقی مشارکتی» انجام دادند. یافته‌ها نشان داد که استفاده از یادگیری تلفیقی مشارکتی راهبردی مفید برای ارتقای یادگیری خودراهبری است. پریفتی^۳ (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «خودکارآمدی و رضایت دانشجویان در زمینه دوره‌های یادگیری تلفیقی» به این یافته اشاره کرد که تحولات فناورانه تأثیر قابل توجهی بر آموزش دارد و یادگیری با واسطه فناوری به طور پیوسته در حال پیشرفت است و یادگیری تلفیقی باعث افزایش رضایت دانشجویان می‌شود. لایبس و همکاران^۳ (۲۰۲۲) پژوهشی با عنوان «اندازه‌گیری میزان رضایت در سیستم یادگیری تلفیقی دانشگاه» انجام دادند. نتایج نشان داد که ادغام مؤثر فناوری‌ها در سیستم آموزشی به یک ضرورت اساسی در دنیای جهانی شده امروز تبدیل شده است. یادگیری تلفیقی به راه حل جایگزین برای افزایش اثربخشی و کارایی سیستم یادگیری برخط با افزودن ویژگی‌های خاصی از رویکرد سنتی به سیستم یادگیری برخط تبدیل شده است. همچنین نتایج نشان داد که رضایت تحصیلی دانشجویان از رویکرد تلفیقی بالا می‌باشد.

جمع‌بندی یافته‌ها نشان می‌دهد که گرچه پژوهش‌های انجام شده در حوزه معارف اسلامی نسبت به ضرورت آموزش معارف اسلامی، موانع پیش روی آموزش و راهکارهای ارتقای آن تمرکز کرده‌اند، اما نسبت به میزان گرایش دانشجویان به دروس معارف از طریق رویکردهای نوین، از جمله رویکرد یادگیری تلفیقی و عوامل مؤثر بر آن، به ویژه در سالهای اخیر با توجه به سرعت تغییر و تحولات جامعه و رصد نیازهای دانشجویان، کمتر تأکید و توجه شده است. استفاده از این رویکرد می‌تواند پداگوژی‌های تدریس در دروس معارف را بهبود دهد و دسترسی به اطلاعات را تسهیل کند. از این رو، باید در نظر داشت که دروسی که مبانی نظری نظام و ساختار اعتقادات اسلامی را در سطح دانشگاهی تبیین و تفریر می‌کنند،

1. Kumar, Krishnamurthi, Bhatia, Kaushik, Ahuja, Nayyar & Masud
 2. Bosch & Laubscher
 3. Lubis, Hasibuan & Andreswari

غنی‌سازی دروس معارف اسلامی با استفاده از مدل یادگیری ... ♦ ۱۵۳

به لحاظ روشی و پداگوژیکی نیازمند استفاده از رویکردهای نوین آموزشی‌اند و با وجود آنکه تلاشهای درخوری نیز در این زمینه صورت گرفته، هنوز این مسئله شایسته بررسی جدی‌تری است و رویکرد یادگیری تلفیقی برای آموزش دروس معارف می‌تواند تجارب یادگیری مشارکتی و مستقل را سهولت بخشد و اجتماعی کاوشگر و گفتگومحور و تعاملی را فراهم سازد. از این رو، با توجه به اهمیت این رویکرد به عنوان راه‌حلی که خلأ آموزشهای حضوری و آموزش الکترونیکی را برای دروس معارف جبران می‌کند، پژوهش حاضر با هدف غنی‌سازی دروس معارف اسلامی با استفاده از مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر و تأثیر آن بر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهبر دانشجویان علوم پزشکی اسدآباد (مطالعه موردی: درس فرهنگ و تمدن اسلامی) انجام شده است.

ب) روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از جمله پژوهشهای مداخله‌ای است که از روش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش را کلیه دانشجویان کارشناسی دانشگاه علوم پزشکی اسدآباد در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۴۰۲ تشکیل دادند. از بین جامعه آماری، ۹۰ نفر از دانشجویان کارشناسی که درس فرهنگ و تمدن اسلامی را در نیمسال اول سال تحصیلی اخذ کرده بودند، با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس، به عنوان حجم نمونه انتخاب و سپس به صورت تصادفی در قالب گروه‌های آزمایش و کنترل (هر گروه ۴۵ نفر) قرار گرفتند. سپس مشارکت‌کنندگان گروه آزمایش، مطابق با رویکرد یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر، آموزش درس فرهنگ و تمدن اسلامی را و گروه کنترل با روش معمولی و حضوری، آموزش را دریافت کردند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه‌های رضایت از تحصیل لنت و همکاران (۲۰۰۷) و فیش و همکاران (۲۰۰۱) استفاده شد.

۱. پرسشنامه رضایت تحصیلی لنت

این پرسشنامه، احساس رضایت را هم به طور کلی و هم در جنبه‌هایی از تجارب تحصیلی می‌سنجد. نمره‌گذاری پرسشنامه در قالب مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت (کاملاً مخالفم=۱ تا کاملاً موافقم=۵) صورت می‌گیرد. ستایشی، سادات سما و میرزا حسینی (۱۴۰۰) پایایی این پرسشنامه را با استفاده از روش آلفای کرونباخ، ۰/۸۱ گزارش کردند. همچنین لنت و همکاران (۲۰۰۷) میزان پایایی این مقیاس را با استفاده از همسانی درونی، ۰/۸۶ و ۰/۸۷ گزارش

و روایی آن را نیز از طریق همبستگی با مقاومت تحصیلی، رضایت از زندگی و متغیرهای شناختی - اجتماعی دیگر، تأیید کرده‌اند. در این پژوهش از روشهای آلفای کرونباخ و تنصیف اسپیرمن - براون برای تعیین پایایی این مقیاس استفاده شد که به ترتیب، ۰/۷۹ و ۰/۸۶ به دست آمد و نشان‌دهنده همسانی درونی این پرسشنامه است.

۲. پرسشنامه یادگیری خودراهبر

برای جمع‌آوری داده‌ها، از پرسشنامه یادگیری خودراهبر فیشر و همکاران (۲۰۰۱) استفاده شد. این پرسشنامه دارای ۴۰ گویه و سه مؤلفه «رغبت برای یادگیری» (خودانگیزی - سؤالات ۱، ۱۰، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۲۶، ۲۹، ۳۳، ۳۹)، «خودمدیریتی» (سؤالات ۱، ۳، ۵، ۷، ۸، ۱۲، ۱۴، ۱۹، ۲۰، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۲) و «خودکنترلی» (سؤالات ۲، ۴، ۶، ۹، ۱۱، ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۴۰) است که بر اساس مقیاس طیف پنج درجه‌ای لیکرت، از کاملاً مخالف (۱) تا کاملاً موافق (۵) نمره‌گذاری شده است. فیشر و همکاران (۲۰۰۱) ضریب پایایی را به روش آلفای کرونباخ برای کل مؤلفه‌ها ۰/۹۲ گزارش کردند و این ضریب برای خرده‌مؤلفه‌های خودمدیریتی، رغبت برای یادگیری و خودکنترلی، به ترتیب ۰/۸۳، ۰/۸۴ و ۰/۸۵ گزارش شده است. همچنین نادری و سجادیان (۱۳۸۵) با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، مقدار ۰/۸۲ و برای خرده‌مؤلفه‌های خودمدیریتی، رغبت برای یادگیری و خودکنترلی، به ترتیب ۰/۷۸، ۰/۷۱ و ۰/۶۰ گزارش کردند. در این پژوهش با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای مؤلفه رغبت برای یادگیری، خودمدیریتی و خودکنترلی، مقادیر ۰/۷۹، ۰/۸۶ و ۰/۸۹ به دست آمد.

در توضیح مراحل پژوهش می‌توان گفت که پس از مشخص شدن نمونه آماری و انجام نامه‌نگاری و هماهنگی‌های لازم با دانشکده علوم پزشکی اسدآباد، گرفتن معرفی‌نامه‌های لازم و تأیید کد طرح و اخلاق در معاونت پژوهشی، گروه آزمایش از طریق الگوی یادگیری تلفیقی درس فرهنگ و تمدن اسلامی را آموزش دیدند و گروه کنترل به روش حضوری و معمولی توسط یکی از محققان (که استاد گروه معارف دانشگاه بود) آموزش دیدند. در مرحله بعد برای پیاده‌سازی رویکرد تلفیقی، در بخش آموزش برخط از پلتفرم مرکز آموزش مجازی دانشگاهیان (به عنوان بزرگ‌ترین پلتفرم آموزش مجازی در سطح کشور که مجری ارائه دروس معارف اسلامی به صورت مجازی است) استفاده شد. در این سامانه، محتوای مکمل در قالب ویدئوهای آموزشی، مستندات آموزشی، جزوات و بسته‌های آموزشی درس فرهنگ و تمدن اسلامی، بارگذاری شده است و کلیه استادان گروه معارف اسلامی، قابلیت

غنی‌سازی دروس معارف اسلامی با استفاده از مدل یادگیری ... ♦ ۱۵۵

تعریف درس در قالب مجازی و ارجاع دانشجویان در قالب فعالیتهای مکمل کلاسی را دارند. از قابلیت‌های این سکوی آموزش مجازی ملی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- استفاده دانشجویان از خدمات متنوع آموزشی و پشتیبانی در ۲۴ ساعت شبانه‌روز و ۷ روز هفته؛
- امکان طی کردن فرایند یادگیری متناسب با سرعت شخصی؛
- امکان طراحی و بارگذاری انواع آزمون‌ها و تکالیف آموزشی؛
- امکان بارگذاری جزوات، کتب و ویدئوهای آموزشی؛
- امکان ایجاد تکالیف و پروژه‌های آموزشی توسط استاد؛
- امکان نمره‌دهی برای تکالیف و آزمون‌ها؛
- ایجاد فروم‌های گفتگو برای انجام فعالیتهای گروهی فراگیران.

گفتنی است که استاد در کنار استفاده از آموزش برخط و سکوی آموزش مجازی، برای غنی‌سازی آموزش و تکمیل یادگیری دانشجویان در درس فرهنگ و تمدن اسلامی و پاسخ به شبهات و سؤالات دانشجویان و بحث و گفتگوی تعاملی، از جلسات حضوری نیز استفاده کرد. سپس پرسشنامه رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهر در اختیار دانشجویان قرار گرفت و پس از آن، جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها توسط محققان انجام شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش، از روشهای آمار توصیفی (میانگین، انحراف استاندارد) و برای بررسی فرضیه پژوهش، از آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری استفاده شد.

ج) یافته‌های پژوهش
جدول ۱: یافته‌های توصیفی مربوط به متغیرهای پژوهش

متغیر	گروه	پیش آزمون		پس آزمون		آزمون تی همبسته	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین	تی
رضایت تحصیلی	یادگیری تلفیقی	۱۸/۶۶	۳/۱۹	۲۳/۷۳	۳/۵۹	۱۱/۴۰	۲۰/۸۶**
	سنتی	۱۸/۸۰	۴/۱۱	۲۰/۶۶	۴/۲۶	۱/۸۶	۱۵/۳۷**
یادگیری خودراهر	یادگیری تلفیقی	۹۸/۲۶	۱۶/۲۶	۱۰۹/۶۶	۱۷/۸۰	۵/۰۶	۱۵/۰۷**
	سنتی	۹۶/۲۰	۱۹/۹۲	۹۹/۴۰	۲۰/۲۷	۳/۲۰	۱۸/۲۰**

داده‌های جدول ۲، میانگین و انحراف معیار متغیرهای رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهر را در دو گروه مطالعه و در دو مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون نشان می‌دهد. بر اساس نتایج آزمون تی همبسته، اختلاف میانگین بین دو مرحله اندازه‌گیری در هر دو گروه و در هر دو متغیر با سطح معناداری ۰/۰۰۱ معنادار بود ($p < ۰/۰۰۱$). با توجه به اینکه میانگین مرحله پس‌آزمون در هر دو گروه، بیشتر از مرحله پیش‌آزمون است؛ نتیجه گرفته می‌شود که هر دو روش آموزشی یادگیری تلفیقی و سنتی، در افزایش رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهر دانشجویان در درس فرهنگ و تمدن اسلامی تأثیر مثبت دارند. برای تعیین اینکه تأثیر کدام روش بیشتر بوده است، از تحلیل کوواریانس استفاده شد که نتایج آن در جدول ۲ گزارش شده است. قبل از اجرای این آزمون، مفروضه‌های این آن بررسی و همگی با سطح معناداری بزرگ‌تر از ۰/۰۵ تأیید شدند. نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری نشان داد که بین دو گروه مورد مطالعه در ترکیب خطی رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهر، تفاوت معناداری وجود دارد. ($F=۱۲۸/۵۵$ ، $p=۰/۰۰۱$ ، $\text{Pillai's Trace}=۰/۷۵$)

جدول ۲: نتایج تحلیل کوواریانس برای بررسی تأثیر مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر بر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهر

شاخص متغیر	منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	اف	سطح معناداری	مجذور ای تا (اندازه اثر)
رضایت تحصیلی	اثر پیش‌آزمون	۱۱۹۲/۳۱	۱	۱۱۹۲/۳۱	۷۳۵/۲۶	۰/۰۰۱	۰/۸۹
	اثر گروه	۲۲۵/۲۲	۱	۲۲۵/۲۲	۱۳۸/۸۸	۰/۰۰۱	۰/۶۲
	خطا	۱۳۹/۴۶	۸۶	۱/۶۲			
یادگیری خودراهر	اثر پیش‌آزمون	۳۰۵۶۵/۶۴	۱	۳۰۵۶۵/۶۴	۲۲۵۰/۸۲	۰/۰۰۱	۰/۹۶
	اثر گروه	۱۴۸۳/۲۲	۱	۱۴۸۳/۲۲	۱۰۹/۲۲	۰/۰۰۱	۰/۵۶
	خطا	۱۱۶۷/۸۶	۸۶	۱۳/۵۸			

بر اساس نتایج جدول ۲، تفاوت بین دو گروه مطالعه در متغیر رضایت تحصیلی با $F=۱۳۸/۸۸$ و $P < ۰/۰۰۱$ و یادگیری خودراهر با $F=۱۰۹/۲۲$ و $P < ۰/۰۰۱$ معنادار بود. بر اساس میانگین‌های تعدیل‌شده (جدول ۲) میانگین تعدیل‌شده گروه تحت آموزش قرار گرفته با روش یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر در هر دو متغیر به روش سنتی بیشتر بود؛ نتیجه اینکه، روش یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر بر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهر معنادار بود.

تأثیر یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر بر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهبر، به ترتیب ۶۲ و ۵۶ درصد بود.

د) بحث و نتیجه‌گیری

امروزه ادغام مؤثر فناوری در نظام‌های آموزشی، به یک ضرورت اساسی تبدیل شده است؛ به گونه‌ای که مدرسان تمایل بیشتری برای تلفیق فناوری در تدریس پیدا کرده‌اند تا مدل‌های آموزشی نوین را ایجاد کنند. از این رو، یادگیری تلفیقی به راه حل جایگزین برای افزایش اثربخشی و کارایی سیستم یادگیری برخط و حضوری با افزودن ویژگی‌های خاصی از رویکرد سنتی به سیستم یادگیری برخط تبدیل شده است (لی و همکاران، ۲۰۱۹؛ لایس و همکاران، ۲۰۲۲). بنابر این، پژوهش حاضر با هدف غنی‌سازی درس فرهنگ و تمدن اسلامی با استفاده از مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر و تأثیر آن بر رضایت تحصیلی و یادگیری خودراهبر دانشجویان علوم پزشکی انجام شده است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل فرضیه اول پژوهش (غنی‌سازی درس فرهنگ و تمدن اسلامی با استفاده از مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر باعث افزایش رضایت تحصیلی دانشجویان علوم پزشکی می‌شود) نشان داد که میزان نمرات رضایت تحصیلی دانشجویان گروه آزمایش به طور معناداری بالاتر از نمرات دانشجویان گروه کنترل بوده است. یافته‌های این فرضیه با پژوهش‌های آیدا (۲۰۱۹)، لی و همکاران (۲۰۱۹)، وندی و همکاران (۲۰۲۰)، خولیف و همکاران (۲۰۲۰)، کلیمووا (۲۰۲۱)، زقیری و آلسرهان (۲۰۲۱)، کومار و همکاران (۲۰۲۱) و پریفیتی (۲۰۲۲) همسو می‌باشد.

در تبیین این یافته می‌توان گفت که با توجه به قابلیت رویکرد تلفیقی در غنی‌سازی یادگیری با استفاده از فناوری‌های مبتنی بر شبکه برای انجام فعالیتهای داخل و خارج از کلاس، محدودیت زمانی در آموزش به طور چشمگیری کاهش پیدا خواهد کرد؛ به گونه‌ای که مدرس دیگر مجبور نیست در فرصت کوتاه کلاس، هم به آموزش، هم به پرسش و پاسخ و هم به مشاهده تکالیف و پروژه‌های دانشجویان بپردازد. از این رو، اگر بخشی از این فعالیتها با بهره‌گیری از فناوری‌های مبتنی بر شبکه صورت گیرد، شتابزدگی در آموزش تا حد بسیار قابل توجهی از میان خواهد رفت و منجر به شکل‌گیری کلاس درس پویا، مفید و لذت‌بخش خواهد شد (شیرکوند، ۱۳۹۵). برای نمونه، پریفیتی (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «خودکارآمدی و رضایت دانشجویان در زمینه دوره‌های یادگیری تلفیقی» به این نتیجه اشاره کرد که تحولات فناورانه تأثیر قابل توجهی بر آموزش دارد و یادگیری با واسطه فناوری، به طور پیوسته در حال پیشرفت است. پژوهش‌های زقیری و آلسرهان (۲۰۲۱) و پریفیتی (۲۰۲۲) به این نکته اشاره

کردند که استفاده از یادگیری تلفیقی بر رضایت تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر مثبت و معناداری دارد؛ زیرا ترکیب تعامل چهره به چهره و تلفیق فناوری می‌تواند باعث بهبود یادگیری و تسهیل فرایند دسترسی به منابع آموزشی شود. بنابر این، می‌توان گفت که یادگیری تلفیقی نه تنها راحتی، استقلال و غنای یادگیری برخط را دارد، بلکه ارتباط بین مدرّسان و فراگیران را تقویت می‌کند تا فراگیران بتوانند به موقع بازخورد مؤثر دریافت کنند. بسیاری از مطالعات کیفی نیز نشان دادند که یادگیری تلفیقی می‌تواند رضایت فراگیران را بهبود بخشد. به عبارت دیگر؛ استفاده مؤثر از فناوری، عامل تعیین‌گر اصلی رضایت تحصیلی در بین دانشجویان به شمار می‌رود. (لی و همکاران، ۲۰۱۹؛ پوسکا و همکاران، ۲۰۲۱؛ ویلکینس و بالاکریشن، ۲۰۱۳)

همچنین نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل فرضیه دوم پژوهش (غنی‌سازی درس فرهنگ و تمدن اسلامی با استفاده از مدل یادگیری تلفیقی انعطاف‌پذیر باعث افزایش یادگیری خودراهبر در دانشجویان علوم پزشکی می‌شود) نشان داد که نمرات یادگیری خودراهبر دانشجویان گروه آزمایش به طور معناداری بالاتر از نمرات دانشجویان گروه کنترل بوده است. یافته‌های این فرضیه با پژوهش‌های روچان و آدم (۲۰۱۸)، آدیندا و موهیب (۲۰۲۰)، بوش و لابسچر (۲۰۲۲) و لایس و همکاران (۲۰۲۲) همسو می‌باشد. در تبیین این یافته می‌توان گفت که در یادگیری تلفیقی، مدیریت تعامل برخط برای تقویت یادگیری خودراهبر دانشجویان پزشکی در درس فرهنگ و تمدن اسلامی، عنصر مهمی است؛ زیرا در محیط‌های تلفیقی از طریق فروم‌های گفتگو، می‌توان به دانشجویان در زمانهای مناسب بازخورد داد تا نیازهای یادگیری خود را تشخیص و برنامه یادگیری خود را تعیین کنند. در واقع؛ ایجاد تالارهای گفتگو در درس فرهنگ و تمدن اسلامی، نقش مهمی در توانمندسازی دانشجویان برای تعامل با ایده‌های خود دارد و با فعال کردن فرایندهای استنباط، ارزیابی و سازماندهی، از یادگیری در درس معارف اسلامی حمایت می‌کند. همه این نتایج ممکن است نشان‌دهنده این نکته باشد که تأثیر بالقوه فروم‌های گفتگوی برخط بر توسعه یادگیری خودراهبر دانشجویان را می‌توان با تعاملات ارائه شده از طریق فعالیت‌های بازتابی و همچنین بازخورد سازنده در پاسخگویی به شبهات دانشجویان در درس معارف اسلامی توضیح داد. در پژوهش حاضر، تالار گفتگو به عنوان محیطی برای مناظره دانشجویان در درس فرهنگ و تمدن اسلامی در نظر گرفته شد که نه تنها باعث افزایش مشارکت فعال فراگیران می‌شد، بلکه به عنوان مکملی برای تقویت یادگیری فعال در جلسات حضوری نیز مناسب بود.

همچنین در تبیین این یافته می‌توان گفت که استفاده از فناوری، تناسب بیشتری با سبک‌های یادگیری نسل جوان دارد. در واقع؛ فناوری اینترنت به فراگیران کمک می‌کند تا در هر مکان و هر زمان یاد بگیرند و همچنین در فعالیتهای یادگیری، دسترسی و تعامل بین آنها را افزایش می‌دهد. این رویکرد فرصتهایی را نیز برای فراگیران فراهم می‌کند تا با مربیان و همکلاسی‌ها بحث و گفتگوی حضوری و برخط داشته و دسترسی خود کنترل شده به محتوای آموزشی چندرسانه‌ای و پرونده‌های مکمل داشته باشند. از طرفی، می‌توان گفت که جنبه‌های خودراهبری یادگیری (انتخاب اینکه چه چیزی، چه زمانی و چه مدت مطالعه شود)، پیامدهای قابل توجهی در اثربخشی تلاشهای یادگیری دانشجویان دارد. همچنین فراگیران خودراهبر با پرسیدن سؤالات و شرکت فعال در بحثها، در فعالیتهای یادگیری برخط شرکت می‌کنند؛ بنابر این، نسبت به دانش‌آموزان با خودراهبری پایین، احساس رضایت بیشتری دارند. (تولیس و بنجامین، ۲۰۱۱؛ نیربیتا، ۲۰۲۰)

در جمع‌بندی یافته‌های پژوهش می‌توان گفت که یادگیری تلفیقی دارای ویژگی‌هایی است که یادگیری خودراهبر را در فراگیران تقویت می‌کند؛ از جمله: اجازه دادن به فراگیران برای مدیریت یادگیری خود، لذت بردن از تجربه یادگیری، ارائه بازخورد تشویقی، اجازه دادن به فراگیران برای توسعه و به کارگیری راهبردهای یادگیری شخصی‌سازی شده و فراهم کردن فرصتی برای دانش‌آموزان برای ساخت اجتماعی دانش. بنابر این، می‌توان نتیجه گرفت که یادگیری تلفیقی یکی از راه‌حلهایی است که نیازهای متفاوت مؤسسات و مراکز آموزشی را در دنیا بیان می‌کند. یادگیری تلفیقی می‌تواند تجارب یادگیری مشارکتی و مستقل را سهولت بخشد و یک اجتماع کاوشگری و پلنفرم گفتگوی تعاملی و آزادی را فراهم سازد. در واقع؛ استفاده از فناوری در آموزش، فرصتهای جدیدی را برای ترکیب یادگیری چهره به چهره و برخط مهیا می‌کند. هدف یادگیری تلفیقی، ایجاد تعادل مناسب بین روشهای چهره به چهره و برخط است. یادگیری تلفیقی، فراگیران را از یک گیرنده محض اطلاعات و منفعل، به فراگیری فعال که دانش خودش را می‌سازد، تبدیل می‌کند (رفیولا و همکاران، ۲۰۲۰). پژوهشها نشان دادند که یادگیری تلفیقی باعث توسعه نتایج یادگیری فراگیران (ریدوان و همکاران، ۲۰۲۰؛ سرتیچی و ککیر، ۲۰۱۵) و ایجاد انگیزش در فراگیران می‌شود.

-
1. Tullis & Benjamin
 2. Nirbita
 3. Ridwan, Hamid & Aras
 4. Sa. ttepeci & Çakrr

همچنین به عنوان یک روش یادگیری جایگزین در آموزش عالی (ابراهیم و نات، ۲۰۱۹) قابل استفاده است.

اکنون که با تحول دیجیتالی روبه‌رویم، پیشنهاد می‌شود بازنگری در شیوه‌های تدریس و آموزش دروس معارف اسلامی و استفاده از رویکردهای آموزشی مبتنی بر فناوری، در دستور قرار گیرد؛ زیرا باعث افزایش پویایی و نقش مؤثر دانشجویان دروس معارف در کشف منابع معرفتی و شناختی می‌شود. همچنین پیشنهاد می‌شود از طریق مطالعه آینده‌پژوهی، تصویری از وضعیت آینده فناوری و تأثیر آن بر فعالیتهای آموزشی و پژوهشی دروس معارف اسلامی ارائه شود تا نمای کلی از آینده‌های در حال ظهور و تأثیر آن در حوزه آموزش و تدریس دروس معارف ترسیم شود.

منابع

- امینی، محمد؛ زهره صمدیان و حمید رحیمی (۱۳۹۲). «بررسی دیدگاه دانشجویان درباره موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی». *اندازه‌گیری تربیتی*، ش ۴ (۱۳): ۲۱-۴۴.
- ترک، نسرين؛ ملوک خادمی اشکذری و اسماعیل زارعی زوارکی (۱۳۹۵). «تأثیر یادگیری تلفیقی بر میزان یادگیری و انگیزش تحصیلی دانشجویان». *فناوری آموزش و یادگیری*، ش ۲ (۶): ۵۹-۷۶.
- حسینی کارنامی، حسین؛ مرتضی دارابی نیا و رحمت‌الله مرزبند (۱۳۹۷). «بررسی نگرش دانشجویان نسبت به دروس معارف اسلامی در دانشگاه علوم پزشکی مازندران». *دین و سلامت*، ش ۶ (۱): ۱-۹.
- حلیمی جلودار، حبیب‌الله (۱۳۹۴). «بررسی دیدگاه دانشجویان درباره شیوه آموزش دروس معارف اسلامی با تأکید بر خصایص جمعیت‌شناختی آنان (نمونه موردی: دانشجویان دانشگاه مازندران)». *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، ش ۱۹ (۳۷): ۱۱۷-۹۸.
- ستایشی اظهري، محمد؛ سما سادات و حسن میرزاحسینی (۱۴۰۰). «اعتباریابی مقیاس رضایت تحصیلی لنت در دانش‌آموزان ایرانی». *رویش روان‌شناسی*، ش ۱۰ (۳): ۴۶-۳۵.
- شیرکوند، طاهره (۱۳۹۵). *نیازسنجی معلمان آموزشگاههای زبان انگلیسی به منظور آموزش با رویکرد تلفیقی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تکنولوژی آموزشی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- علی‌نادی، محمد و ایلناز سجادیان (۱۳۸۵). «هنجاریابی مقیاس سنجش خودراهبری در یادگیری، در مورد دانش‌آموزان دختر دبیرستانهای شهر اصفهان». *نوآوری‌های آموزشی*، ش ۵ (۴): ۱۱۱-۱۳۴.
- غلامی گنجوی، عبدالله و مریم شمسایی (۱۳۹۸). «شناخت آسیبها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی در دانشگاه علوم پزشکی شیراز». *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ش ۲۳ (۸۰): ۴۱۵-۴۲۸.
- فرجی پاک، مهدی؛ غلامرضا اصلانی و عبدالمجید مقامی (۱۳۹۷). «بررسی عوامل درون‌سازمانی مؤثر بر اثربخشی دروس گروه معارف اسلامی، مطالعه موردی: دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول». *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ش ۲۲ (۷۴): ۲۳-۴۰.

- فیروزی، رضا (۱۳۹۴). «آسیب‌شناسی دروس و جایگاه استادان معارف اسلامی با توجه به دیدگاه‌های دانشجویان علوم پزشکی ارومیه در دوره‌های دکتری حرفه‌ای». *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ش ۱۹ (۶۳): ۱۷۲-۱۵۱.
- قربانی، هاشم و فرشته ابوالحسنی نیارکی (۱۳۹۸). «الگوی مقایسه‌ای؛ راهکاری کارآمد برای تدریس دروس معارف اسلامی در دانشگاهها در ساحت تبیین و دفاع از آموزه‌های اسلامی». *تربیت اسلامی*، ش ۱۵ (۳۱): ۱۴۸-۱۲۷.
- لیاقتدار، محمدجواد؛ جعفر شانظری و معصومه مسلمی (۱۳۷۸). «بررسی ویژگی‌های علمی، حرفه‌ای و شخصیتی اساتید دروس عمومی معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان شهر کرمان». *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، ش ۷ (۱۵): ۸۴-۵۷.
- یوسفی لویه، وحید (۱۳۸۰). *جایگاه گروه آموزشی معارف اسلامی در دانشگاهها*. قم: مشرقین.
- یوسفی لویه، وحید (۱۳۸۶). «تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی بر نگرش دینی دانشجویان». *تربیت اسلامی*، ش ۳ (۵): ۱۸۴-۱۵۳.
- Adinda, D. & N. Mohib (2020). "Teaching and instructional design approaches to enhance students' self-directed learning in blended learning environments". *Electronic Journal of eLearning*, 18(2): 162-174.
- Aida, A.A. (2019). "Students' satisfaction with blended learning programmes in the Faculty of Physical Education". *Science for Education Today*, 9(5): 37-47.
- Amenduni, F.; S. Annese, V. Candido, K. McLay & M.B. Ligorio (2021). "Blending academic and professional learning in a university course for future E-learning specialists: The perspective of company tutors". *Education Sciences*, 11(8): 415.
- Bernacki, M.L.; J.A. Greene & H. Crompton (2020). "Mobile technology, learning, and achievement: Advances in understanding and measuring the role of mobile technology in education". *Contemporary Educational Psychology*, 60: 101827.
- Bizami, N.A.; Z. Tasir & S.N. Kew (2022). "Innovative pedagogical principles and technological tools capabilities for immersive blended learning: a systematic literature review". *Education and Information Technologies*, 1-53.
- Bolliger, D.U. & E.A. Erichsen (2011). "Towards understanding international graduate student isolation in traditional and online environments". *Educational Technology Research and Development*, 59: 309-326.
- Bosch, C. & D.J. Laubscher (2022). "Promoting Self-Directed Learning as Learning Presence through Cooperative Blended Learning". *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 21(9): 17-34.

- Çobanoğlu, Ateş (2018). "Student teachers' satisfaction for blended learning via Edmodo learning management system". *Behaviour & Information Technology*, 37(2): 133-144.
- Fahnoe, C. & P. Mishra (2013). "Do 21st century learning environments support self-directed learning? Middle school students' response to an intentionally designed learning environment". In: *Society for information technology & teacher education international conference* (3131-3139). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Freeman, S.; S.L. Eddy, M. McDonough, M.K. Smith, N. Okoroafor, H. Jordt & M.P. Wenderoth (2014). "Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics". *Proceedings of the national academy of sciences*, 111(23): 8410-8415.
- Ghaderizefreh, S. & M.L. Hoover (2018). "Student satisfaction with online learning in a blended course". *Int. J. Digit. Soc*, 9(3): 1393-1398.
- Haverila, M.; K. Haverila, C. McLaughlin & M. Arora (2021). "Towards a comprehensive student satisfaction model". *The International Journal of Management Education*, 19(3): 100558.
- Ho, I.M.K.; K.Y. Cheong & A. Weldon (2021). "Predicting student satisfaction of emergency remote learning in higher education during COVID-19 using machine learning techniques". *Plos one*, 16(4): e0249423.
- Ibrahim, M.M. & M. Nat (2019). "Blended learning motivation model for instructors in higher education institutions". *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, Dec; 16(1): 1-21.
- Kholifah, N.; P. Sudira, R. Rachmadtullah, M. Nurtanto & S. Suyitno (2020). "The effectiveness of using blended learning models against vocational education student learning motivation". *International Journal*, Sep; 9(5): 7964-8.
- Klimova, B. (2021). "Blended Learning as an Effective Approach to English Language Teaching at the Institutions of Higher Learning - A Case Study". *Advanced Multimedia and Ubiquitous Engineering*, 115-20.
- Kumar, A.; R. Krishnamurthi, S. Bhatia, K. Kaushik, N.J. Ahuja, A. Nayyar & M. Masud (2021). "Blended Learning Tools and Practices: A Comprehensive Survey". *IEEE Access*, Jun 3.
- Lent, RW.; FG Lopez, HB Sheu & AM Lopez Jr (2011). "Social cognitive predictors of the interests and choices of computing majors: Applicability to underrepresented students". *Journal of Vocational Behavior*, Apr 1; 78(2): 184-92.
- Lent, RW; HB Sheu, D Singley, JA Schmidt, LC Schmidt & CS Gloster (2007). "Longitudinal relations of self-efficacy to outcome expectations, interests, and major choice goals in engineering students". *Journal of Vocational Behavior*. Oct 1; 73(2): 328-35.

- Li, C.; J. He, C. Yuan, B. Chen & Z. Sun (2019). **"The effects of blended learning on knowledge, skills, and satisfaction in nursing students: A meta-analysis"**. *Nurse education today*, Nov 1; 82: 51-7.
- Lubis, M.; M.A. Hasibuan & R. Andreswari (2022). **"Satisfaction Measurement in the Blended Learning System of the University: The Literacy Mediated-Discourses (LM-D) Framework"**. *Sustainability*, Oct 10; 14(19): 12929.
- Mishra, L.; T. Gupta & A. Shree (2020). **"Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic"**. *International Journal of Educational Research Open*, 1: 100012.
- Modelli de Andrade, L.G.M., T.V. de Sandes-Freitas, L.R. Requião-Moura, L.A. Viana, M.P. Cristelli, V.D. Garcia, ... & J. Medina-Pestana (2022). **"Development and validation of a simple web-based tool for early prediction of COVID-19-associated death in kidney transplant recipients"**. *American Journal of Transplantation*, 22(2): 610-625.
- Nirbita, B.N. (2020). **"Problem Based Learning with ICT for Student's Cognitive"**. *Jurnal Pendidikan dan Pembelajaran Kimia*, Aug 29; 9(2): 46-54.
- Nortvig, A.M.; A.K. Petersen & SH. Balle (2018). **"A Literature Review of the Factors Influencing E-Learning and Blended Learning in Relation to Learning Outcome, Student Satisfaction and Engagement"**. *Electronic Journal of E-learning*. Feb 1;16(1): 46-55.
- Polhun, K.; T. Kramarenko, M. Maloivan & A. Tomilina (2021). **"Shift from blended learning to distance one during the lockdown period using Moodle: test control of students' academic achievement and analysis of its results"**. *Journal of physics: Conference series*, Vol. 1840, No. 1: 012053. IOP Publishing.
- Prifti, R. (2022). **"Self-efficacy and student satisfaction in the context of blended learning courses"**. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, Apr 3; 37(2): 111-25.
- Puška, A.; .. Puška, .. Dragić, A. Maksimović, N. Osmanović (2021). **"Students' satisfaction with E-learning platforms in Bosnia and Herzegovina"**. *Technology, Knowledge and Learning*, Mar; 26(1): 173-91.
- Rafiola, R.; P. Setyosari, C. Radjah & M. Ramli (2020). **"The effect of learning motivation, self-efficacy, and blended learning on students' achievement in the industrial revolution 4.0"**. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, Apr 24; 15(8): 71-82.
- Ridwan, R.; H. Hamid & I. Aras (2020). **"Blended learning in research statistics course at the English education department of Borneo Tarakan University"**. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, Apr 8; 15(7): 61-73.
- Ruchan, UZ. & UZ. Adem (2018). **"The influence of blended learning environment on self-regulated and self-directed learning skills of learners"**. *European Journal of Educational Research*. Oct; 7(4): 877-86.
- Sarıtepeci, M.; H. Çakır (2015). **"The Effect of Blended Learning Environments on Student Motivation and Student Engagement: A**

- Study on Social Studies Course".** *Education & Science/Egitim ve Bilim*, Jan 1; 40(177).
- Sriarunrasmee, J.; W. Techataweewan & R.P. Mebusaya (2015). **"Blended learning supporting self-directed learning and communication skills of Srinakharinwirot University's first year students"**. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 197: 1564-1569.
 - Stahl, G. (2021). **"Redesigning mathematical curriculum for blended learning"**. *Education Sciences*, Apr 2; 11(4): 165.
 - Tullis, JG. & AS. Benjamin (2011). **"On the effectiveness of self-paced learning"**. *Journal of memory and language*, Feb 1; 64(2): 109-18.
 - Weerasinghe, IM. & RL. Fernando (2018). **"Critical factors affecting students' satisfaction with higher education in Sri Lanka"**. *Quality Assurance in Education*, Feb 5.
 - Wendy, GB.; J. Jiang & Y. Tang (2020). **"The effect of blended learning platform and engagement on students' satisfaction--the case from the tourism management teaching"**. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 27.
 - Wilkins, S. & M.S. Balakrishnan (2013). **"Assessing student satisfaction in transnational higher education"**. *International Journal of Educational Management*, Feb 15.
 - Yilmaz, R. (2016). **"Knowledge sharing behaviors in e-learning community: Exploring the role of academic self-efficacy and sense of community"**. *Computers in Human Behavior*, Oct 1; 63: 373-82.
 - Zeqiri, J. & B.A. Alserhan (2021). **"University student satisfaction with blended learning: a cross-national study between North Macedonia and Jordan"**. *International Journal of Technology Enhanced Learning*, 13(3): 325-37.
 - Ali Nadi, M. & I. Sajadian (2006). **"Standardization of self Directed Learning Reading scale on girls student of Isfahan high schools"**. *Educational Innovations*, 5(4): 111-134.
 - Amini, M.; Z. Samadian & H. Rahimi (2013). **"A Study of Students' Views on Obstacles to Effectiveness of Islamic Knowledge Courses in Universities and Higher Education Institutions"**. *Quarterly of Educational Measurement*, 4(13): 21-44. doi: 10.22054/jem.2013.5669.
 - Firouzi, R. (2015). **"Pathology of Islamic Units and the Place of Teachers of Islamic Teachings Regarding the Students View in M.D, Pharm.D and Dentistry Periods in the Uremia University of Medical Sciences"**. , 19(63): 151-172.
 - Gholami Ganjavi, A. & M. Shamsai (2019). **"Recognizing the Damages and Effective Strategies in Islamic Education Courses at Shiraz Medical Sciences University"**. , 23(80): 415-428.
 - Hoseini Karnami H.; M. Darabinia & R. Marzband (2018). **"Study of Students' Attitudes towards Islamic Knowledge Courses at Mazandaran University of Medical Sciences"**. *JRH*, 6(1): 1-9.
 - Qorbani, H. & F. Abolhassani (2019). **"Comparative Model: an Effective Approach for Teaching Islamic Sciences in Universities in the Realm of Explaining and Defending Islamic Doctrines"**. *Journal of Islamic Education*, 15(31): 127-148. doi: 10.30471/edu.2019.1539

- Setayeshi Azhari, M.; S. Sadat & H. Mirzahoseini (2021). "**Validation of Lent Academic Satisfaction Scale in Iranian students**". *Rooyesh*; 10(3): 35-46.
- Tork, N.; M. Khademi Ashkzari & E. Zaraii Zavaraki (2016). "**The Effect of Blended Learning on Students Learning and Academic Motivation**". *Technology of Instruction and Learning*, 2(6): 59-76. doi: 10.22054/jti.2018.13549.1164.

